

R
REGAL

Law Relating to **DISASTER MANAGEMENT**

Dr. Priya R. Futane

Law Relating to
**DISASTER
MANAGEMENT**

Dr. Priya R. Futane

REGAL PUBLICATIONS

F-159, Rajouri Garden, New Delhi-110027

E-mail : regalbookspub@yahoo.com

Visit us at : www.regalpublications.com

ISBN 978-81-8484-699-7

9 788184 846997

₹ 1280

ISBN 978-81-8484-699-7

© 2019 DR. PRIYA R. FUTANE

All rights reserved with the Publisher including the right to translate or to reproduce this book or parts thereof except for brief quotations in critical articles or reviews.

DISCLAIMER: The Publisher has taken reasonable care in the preparation of this book, but makes no expressed or implied warranty of any kind and assumes no responsibility for any errors or omissions. No liability is assumed for incidental or consequential damages in connection with or arising out of information contained and material included from various sources by the author/editor in this book. The Publisher shall not be liable for any special, consequential, or exemplary damages resulting in whole or in part, from the readers' use of, or reliance upon, this material.

Typeset by
S.S. COMPOSERS
3190, Mohindra Park, Shakur Basti, Delhi-110034.

Printed in India at
NEW ELEGANT PRINTERS
A-49/1, Mayapuri Phase-1, New Delhi-110064.

Published by
REGAL PUBLICATIONS
F-159, Rajouri Garden, New Delhi-110027.
Phones: 011-45546396, 011-25435369
E-mail: regalbookspub@yahoo.com, deepdeepbooks@gmail.com

अंधारबन खुणावतंय!

चहूबाजूनी दूरवर पसरलेले अथांग पर्वत, जंगलातील आडव्या-उभ्या झाडांची रचना, दूरवरून भासणारे दगडांचे आकार, वरचेवर पडणाऱ्या पावसाचा आवाज, पाऊस थांबल्यावर पानांच्या पागोळ्यांतून जमिनीला स्पर्श करणाऱ्या पावसाच्या थेंबांचा आवाज, आजूबाजूला गर्द किंवा किर्री शांतता, जंगलात दूरपर्यंत दिसणारं धुकं, मध्येच दूरवरून पक्ष्यांचा आवाज, पानांची सळसळ हे सगळं अनुभवायला जंगल, वन याची सवारी तरुणाईला खुणावणारी आहे.

- नाजूका सावंत

गडवाटा ट्रेकरांतर्फे 'अंधारबन'चा ट्रेक आहे, हे वाचलं. कधीही न ऐकलेलं हे वन आपल्या शहरापासून काहीच अंतरावर आहे, म्हणून जायचं नक्की केलं. अंधारबन या नावाने ते का ओळखलं जातं? असा प्रश्न डोक्यात घेऊनच घराबाहेर पडले. रात्री १२ च्या सुमारास खारघरवरून बस

पकडली. गडवाटा ट्रेकर ग्रुपसोबत पहिल्यांदाच जाणार होते. रात्री १२.३० च्या दरम्यान गाडी पुण्याच्या दिशेने निघाली.

पुण्याहून ९० किलोमीटर अंतरावरील ताम्हिणी घाटातील पिंपरी गावातून अंधारबन ट्रेकची सुरुवात होते. रात्रीची वेळ असल्याने एक्सप्रेस हायवे संपल्यावर रस्ता समजत नव्हता. थंडगार वारा, समोर आजूबाजूला संपूर्ण धुकं दिसत होतं. गाडीवानानं एका क्षणी काहीही दिसत नाही म्हणून गाडीच थांबवली. पहाटेला आम्ही गावी पोहोचलो तेव्हा उजाडलं होतं. चहा-नाश्ता केला. दुपारच्या जेवणाची पाकिटं घेतली. चालायला सुरुवात झाली. सुरुवातीलाच डावीकडील बाजूस पाझरतलाव लागतो. चहूबाजूनी वेढलेल्या सद्द्याद्रीच्या कुशीतून झिरपणाऱ्या पाण्याचा गोडवा चाखला आणि पुढे झालो. जंगलाच्या केशीपाशी काही फॉरस्टर गटागटाने येणाऱ्या मंडळींना तपासून काही सूचना देतात. तसं आमच्यापैकी काही जण आधी जाऊन आलेले असल्याने त्यांनी परवानगी काढली होती; तसंच सर्व सूचना आधी देण्यात आल्या होत्या.

त्यामुळे जातानाच आम्ही ओडोमास लावून घेतलं होतं. कमीत कमी सामान घेऊन आलो होतो. वाटेत ठराविक अंतरावर आणलेले सीडबॉल्स टाकत पुढे जात होतो. त्यामध्ये फणस, काजू, जांभूळ इत्यादींचा समावेश होता. सीडबॉल्स टाकण्यासाठी ही उत्तम वेळ असते, कारण या वेळी जमीन पुरती ओली असल्याने बी रुजण्यासाठी हा कालावधी पूरक असतो. अभयारण्यात आम्हाला अनेक प्रकारच्या वनस्पती आढळल्या. त्यामध्ये हिरडा, उंबर, जांभूळ इत्यादींचा समावेश होता. सध्याच्या जगात जंगलांची होणारी बेसुमार कत्तल आणि या जंगलातील वृक्षसंपदा पाहिली की, दिवसा पण अंधार पडेल एवढी झाडं आहेत म्हणून हे नाव पडलं असावं हे जाणवतं श्रावणात पावसाचा जोर ओसरला की, जंगल विविधरंगी रानफुलांनी बहरून जातात. त्याप्रमाणे पाऊलवाटेला लागून असलेली असंख्य रानफुले आणि भूछत्रे पाहून फोटो काढण्याचा मोह आवरत नाही. या वेळी सुरेश भटांच्या गीताची आठवण होते, 'तुझे गीत गाण्यासाठी' या गीतातील 'रानफुले लेऊन सजल्या या हिरव्या वाटा' काव्यपंक्तीची.

जंगलात ठिकठिकाणी धबधबे लागत होते. कित्येक फूट उंचीवरून कोसळणारे हे धबधबे, कड्याच्या टोकावरून पार करायचा अनुभव खूपच रोमांचकारी होता. एकमेकांना हात देत प्रत्येक जण पुढे जातो, ही गोष्ट या संपूर्ण प्रवासात फार सुखावह वाटते. थोडं पुढे गेल्यावर जे दृश्य मी पाहिलं... ते दृश्य म्हणजे कुंडलिका घळ.

दरीत दूरवर एक जलाशय दिसत होता.

समोर कुंडलिका नदी आणि उंचावरून कोसळत तिच्या पात्रात येऊन मिळणारे धबधबे आणि असंख्य ओहोळ असं दृश्य दिसत होतं. याच नदीवर भिरा गावाजवळ एक छोटंसं धरण बांधलेलं आहे.

नदी पार करून उजवीकडे एक चढण येते आणि मग हा रस्ता पुढे हिरडी गावात जातो. गावात छोटंसं शंकराचं मंदिर आणि जवळच कायम भरलेलं थंड पाण्याचं कुंड आहे. त्याच ठिकाणी सर्व जण भोजन करतील हे ठरलेलं होतं. मग विसाव्याला आलेल्या पक्षाप्रमाणे आम्ही जेवण करून पुढची वाट चालू लागलो. हिरडी गावातील लोक भातशेती करतात. चहूबाजूनी दूर-दूरवर पसरलेले अथांग पर्वत आणि धनदाट जंगलात हिरडी सोडलं, तर पुढे कुठेच आम्हाला वस्ती लागली नाही.

जंगलातील आडव्या उभ्या झाडांची रचना, दगडांचे दूरवरून भासणारे आकार, वरच्यावर पडणाऱ्या पावसाचा आवाज, पाऊस थांबल्यावर पानांच्या पागोळ्यांतून जमिनीला स्पर्श करणाऱ्या पावसाच्या थेंबांचा आवाज, आजूबाजूला गर्द किंवा किर्री शांतता, जंगलात दूरपर्यंत दिसणारं धुकं, मध्येच दूरवरून पक्ष्यांचा आवाज, पानांची सळसळ याचा आवाज ऐकायला अनुभवायला जंगल, वन याची सवारी एकदा झालीच पाहिजे.

पुढचा प्रवास संपूर्णपणे उतरायचा होता; पण बराच वेळ चालूनही आपण अजून वरच्यावरच आहोत हे जाणवत होते. सकाळपासून चालल्यामुळे पाय थांबायला सांगत होते; पण संध्याकाळच्या आत खाली उतरणं आवश्यक होतं. बरंच अंतर आल्यावर वाटेत एक ओढा लागला. त्या वेळी मात्र पायांनी कोणाचंच ऐकलं नाही. पाण्यात पाय बुडवून थोडा वेळ बसलो. उत्रई धरण दिसतच होतं, त्यामुळे पुन्हा प्रवासाला लागत आम्ही अंधार व्हायच्या आत खाली उतरलो ते भिरा गावात. ७-८ तास चालल्यामुळे फार थकलेले आम्ही पुढील काही वेळात अंगावरचे ओले कपडे बदलून गाडीत बसलो मुंबईकडे यायला.

najukacs30@gmail.com

MUM

सफर जागृती यात्रेची

जास्तीत जास्त तरुणाई उद्यमशील व्हावी या हेतूने २००८ मध्ये देशातील तरुणांना घेऊन जागृती यात्रेचा पहिला भारत दौरा करण्यात आला. नुकतीच त्यांची अकरावी यात्रा संपली. ज्यांनी काही वर्षांपूर्वी एक वेगळा विचार मांडून काहीतरी बदल घडवला, अशा भारतातील वेगवेगळ्या राज्यातील एका आदर्श व्यक्तीला या यात्रेद्वारे भेट देण्यात येते. त्यानिमित्ताने अनेक जाणकारांकडून सामाजिक उद्यमशीलतेचा त्यांचा प्रवास जाणून घेण्याची संधी तरुणांना मिळते.

नाजुका सावंत

‘जागृती यात्रे’चं नाव तीनेक वर्षांपूर्वी मैत्रिणीकडून ऐकलं होतं. जगातील सर्वात मोठी यात्रा, तीदेखील रेल्वेने. जी मुंबईपासून देशभरात ८००० किलोमीटरचा प्रवास करत १२ रोल मॉडेलसची भेट घेते. या वर्षी या यात्रेला जाण्यासाठी मीही ऑगस्ट-सप्टेंबरपासूनच कामाला लागले होते. सुरुवातीला फॉर्म भरला. ऑक्टोबरच्या शेवटी या यात्रेसाठी निवड झाल्याचं मला समजलं. हे समजल्यापासून मी खूपच उत्साहात होते. यात्रेसाठी मुख्य टीम, इंजिन रूम कोऑर्डिनेटर आणि त्यानंतर फॅसिलिटेटर अशी उतरंड असते. अर्थातच मी फॅसिलिटेटर म्हणून अर्ज भरला होता. सर्व फॅसिलिटेटरची एक दिवस आधीच कार्यशाळा घेतली होती. त्या दिवशी माझी ओळख देशाबाहेरील आणि देशभरातल्या वेगवेगळ्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या साधारणतः शेकडो लोकांशी झाली. त्यातील अनेकांची आयुष्य थक्क करणारी होती. त्या दिवशी पुढील १५ दिवसांचा आलेख व जबाबदारीचा पाढा वाचला गेला. नोंदणीनंतर दुसऱ्या दिवशी, ख्रिसमसच्या पूर्वसंध्येला यात्रेची सुरुवात झाली.

टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेस येथून यात्रेचा झेंडा आणि यात्रेच्या प्रसून जोशी यांनी खास यात्रेसाठी लिहिलेल्या ‘यारों चलो’ या गाण्याने दिमाखात सुरुवात झाली. दुसऱ्या

दिवशी आम्ही कर्नाटकातील हुबळी शहरात पोहोचलो. कर्नाटकमधील हुबळी कलकेरी संगीत विद्यालय पाहायला गेलो. एक अशी शाळा ज्यामध्ये मुलांना परीक्षा न देता शिक्षण घेता येते. कमीत कमी भौतिक गोष्टींचा वापर करून मुलांना आवडीनुसार शिक्षण घेता येते. त्याचबरोबर सेलको फाऊंडेशनच्या वतीने आलेल्या शांती राघवन यांनी आदर्श व्यवसायाचे मॉडेल यात्रींपुढे ठेवले. कलकेरी येथे सर्व यात्रींनी सेलकोने बनवलेले सौरऊर्जेचे आणि पाणीउपसा पंपांचे एकत्रित नमुने पाहिले. दररोज संध्याकाळी ट्रेनमध्ये परतायचो. आमचा गट, आमची बोगी, आमचे कंपार्टमेंट हे सर्व १५ दिवसांसाठी आमचे जणू घरच झाले होते. सकाळी उठायचो ते एका नव्या राज्यात नव्या माणसांना भेटण्यासाठी...

हुबळीनंतर बंगळूरु येथे शिरोज आणि वाय कूक या यशस्वी स्टार्टअपचे मॉडेल बघितले. चेन्नईमध्ये श्री सिटी येथे आम्ही कंपन्यांना भेटी दिल्या. पाचव्या दिवशी

आंध्र प्रदेशमधील वायझॅंगचे सौंदर्य पाहत इनोव्हेशन वॅलीमधील थंडीत आम्ही स्टार्ट अप इंडियासाठी इनोव्हेशनचे काम करणाऱ्या अनेकांशी गप्पा मारल्या. ओडिशातील बेरहमपूर येथे ‘जो’ नावाच्या दक्षिणी गृहस्थाने काही वर्षांपूर्वी केलेल्या ग्रामविकासाचे वेगळेच मॉडेल आमच्यापुढे ठेवले. भारतातील अनेक गावांमध्ये हे मॉडेल राबविता येईल हाच विचार घेऊन आम्ही सर्व जण बाहेर पडलो.

संपूर्ण भारताची यात्रा करताना वेगवेगळ्या वातावरणाचा अनुभवही घेत होतो. आंध्र प्रदेश सोडल्यानंतर कडाक्याची थंडी जाणवायला सुरुवात झाली. त्यानंतर पुढील ठिकाणी म्हणजेच बिहारमध्ये भारतातील पुरातत्त्व नालंदा विद्यापीठ पाहण्यासाठी गेलो. नंतर उत्तर प्रदेशमधील देओरिया गावी मुक्कामासाठी उतरलो. त्यानंतरच्या भेटी दिल्ली आणि राजस्थानातील तिलोनिया या गावी होत्या. तिलोनियामध्ये बेअरफूट कॉलेजचा अनुभव प्रत्येकाने घ्यावा असाच होता. त्या ठिकाणाहून बाहेर पडलेल्या इंजिनअर सोलरमॉम जगभरातील वंचितांपर्यंत प्रकाश पोहोचवण्याचे काम करत आहेत, हे पाहून कागदी डिग्रीच्या पलीकडचे वास्तव समोर आले. देओरियामध्ये एक दिवस ट्रेनबाहेर मुक्काम केला. अहमदाबादमध्ये सांगता झाली. सर्व यात्रींना यात्रा पूर्ण केल्याबद्दल मोमंटे दिले. आपापल्या जवळच्या मित्रमंडळींना कधीही न विसरता येण्यासारखे अनेक क्षण दिले-घेतले गेले. दरवर्षीप्रमाणेच शेवटच्या दिवशी अनेकांच्या आठवणींची शिदोरी घेतली आणि परतलो.

कोणत्याही प्रकारचे अत्याचार करण्यासाठी एक सॉफ्ट टारगेट म्हणूनच स्त्रियांकडे पाहिले जाते की काय? अशी शंका नव्हे, तर खात्रीच व्हावी अशीच परिस्थिती सध्या आजूबाजूला दिसते. उपभोगाला प्राधान्य देणारी आजची जीवनशैली याला कारणीभूत आहे की, आपली मानसिकता? याचा गांभीर्याने विचार व्हायला हवा.

स्त्रि

यांचाही हिंसा असा इतकी निमित्त गोष्ट झाली आहे की, समाज म्हणून आपण बहुधा त्यांचे दुखत घेऊन सोडून दिले आहे. आपल्याला दुखत घ्यावंही कटो तो काहीतरी खूप मनंकर घडल्यानंतरच. इतर बाळग्या आणि हिंसक कृत्यांमध्ये आता फरक राहिलेला नाही. त्या कावल्यासार, ऐकल्यासार, पाहिल्यासार तापुली हळहळ व्यक्त करणे इतकत त्यांची गरज आता राहिली आहे की काय? असा वाटल्यासारखाच परिणती आहे.

सकल भवानक आणि भोवतायेक गोष्ट ही की, 'आहे हे असाच आहे आणि नेहमी असाच

नाजुका सावंत

राहणार आहे. स्त्रियांना मार तर खावा लागणारच आहे, मुलींना तैमिक शोषणाला सामोरां तर जलंघ लागणारच आहे.

काही दिवसांपूर्वीची गोष्ट. बनारस हिंदू विद्यापीठातील मुलींची डोळेझाक केल्याप्रकरणी मुलींना एकाच वेळाने आवाज उठवावा लागला. त्यानंतरच प्रशासन जो झाले आणि या त्यांना उभारे देणे पावा घातले. एका संस्थेतील दोन स्त्रियांना संस्थेतील अत्याचारांला वाचा फोडण्यासाठी प्रशासनाला निगाबी पत्र लिहूनही त्यांना १५ वर्षे बांद पाहणी लागते. या दोन्ही प्रकारात प्रशासनाची डोळेझाक, मुरला रक्षकांचा हिमपावण, संपुडकाडे एखाद्या न्यायसंप्रदानाचे फोसवत उभारता उभारता आपल्याला समाज म्हणून अस्वीकाराकडे नेणारा आहे.

बाकी समाजातील विकृती भौद संतांचक काळ्या लोलांवर पुढे वेधच आहे. स्त्रियांचाही

हिंसाचाराचा अनुभव निभेगा ते कोणकीमुलाच नाही तर मीना, कर्मिण, शायरा, सुरेखा, प्रियांका, तेजस, सहाबाजो खंययायमूट आल्याच्या अंगवळी कुणा अत्याचारासत झालेल्या पण आपल्याचपटी पोहचू न शकलेल्या निभेयावाही आहे.

आपले दुर्दैव म्हणा किंवा सुदैव म्हणा पण न्यायव्यवस्था ही आपल्या समाजाचाच भाग आणि निभेगांनी बांधिलेले असल्यामुळे तिचे स्त्रियांना त्यांच्याचपटील हिंसा सिद्ध करावी लागते. तिथेही स्त्रियांचाही बळाल्पार, लैंगिक अत्याचार सिद्ध करण्यासाठी फोर्सिबल म्हणजेच जबरदस्तीने केलेला बलात्कार आणि फोर्सिबल म्हणजेच सहाजक बलात्कार असे विभाजन करून निर्बंध देण्याची वेळ येते. गर्भच्छाया वेळी परवानगी स्त्रियांची नाही तर त्यांच्या पिता किंवा पतींची परवानगी घेण्याची न्यायव्यवस्थेत गरज वाटते, पण स्त्री म्हणून सर्व स्त्रियांना अदोषाच्या दुर्दोषाने केवळ एकच नियम किंवा कायदा असायला हवा असा विचार पुढे वेताना दिवत नाही. हा दुर्दोषाच्या आपल्या ध्यानातही येत नाही. इथेच तर खरी मेळ आहे. पणत्याचा उदोडवो करून वा आई होऊ न इच्छिणाऱ्या स्त्रियांना अशी हिंसा उभारे देणाऱ्या व्यक्तींकडे त्यांच्या प्रत्येकडे, यदुनिष्ठपणे पाहण्याची दृष्टी समाजामध्ये नाही, ही खरी खंत आहे.

स्त्रियांना हीन सामगूक देणाऱ्या तीन तत्वांकरितोभी चळवळ स्वातंत्र्योत्तर काळापासून सुरू आहे. त्याला आता कुठे फळ येताना दिसतले. मुस्लिम धर्मात रूप हा एक करार असून, तो मोडल्याचा पुराव्यांमध्ये स्त्रियांचाही अधिकार आहे. त्याला 'खुला' म्हटले जाते;

हे थांबणार तरी कधी ?

मात्र म्हणूनच पेंपारते दिलेला हा अधिचार पुरव्याप्रधान संस्कृतीने दाखवला. धर्मीयताील उल्लेखांच्या सोडोसार अर्थ लाकरा जाऊन महिलांवर बंधने लादली गेली.

खी अत्याचारांना विरुद्धता, त्यातही काही ठराविक वर्गातील पुरुष समाजदार आहेत. असे न मानता धर्म व धर्माविवेक प्रभावधीन मांडून जबाबदार आहे, असे मानणे म्हणजे वास्तवाकडे डोळेझाक करणेच होय. तिलाय, अशा मूक हिंसेपोषक जडजडलेला हिंसा म्हणजेच स्त्रियांकर होणारे ऑसिड हल्ले. 'सेव्हिंग पेन' नावाचा गरिब ओपेवईट विनोद दिने दिवदारी केलेला पारिस्वानी महिलाशेड बसत्याचे दर्शन घडवतो.

फक्त खालच्या वर्गातील नाही तर वाऱ्याचा वर्गीतील स्त्रियांनाही हिंसा तोंड घ्यावे लागते. भारतातील एक छोट्या छेडवाटून आलेल्या दृष्टी

चांदनी कदाची स्त्रियांचाही हिंसेने आपणजे एक रूप आपल्याला दाखवते. एखाद्या स्त्री वेळ्याद्वारा अनचमक एक दिवस चाचणीतून आलेल्या निष्कार्णकता नू खी नाहीस असे म्हणणे, हा अनुभव विदारक, ओक्पेना, जगण उद्व्यस्त करणारा आहे. पण ते करीअर असा त्यांचा प्रवास परदेपटी परीक्षेच वेतो.

मात्र अडवतो, ती १९७२ साली झालेली बिली आणि बांबी जेन किंग रिप यांच्यातील सापना. बांबीच्या 'की म्हणजे दुबळीच' या वक्तव्याला बिलीने दिलेली खणखणीत चरचाक म्हणजे ती सापना. मानवी समाजाच्या खी दुबळी आहे हा समज वाढत असताना हा बिलीचा विजय खीच्या समर्थना दाखवणारा होताना.

समय एककंडर म्हणजेच नकमचीत ठार होणाऱ्यांची माहिती तर आपल्याला पुरव्याकडून

मिळते, पण त्या आधीच आणि नंतरची माहिती आपल्याकडील पोहचत नाही. ठार झालेल्यांच्या पत्नी, माता, बहिणींची लैंगिक शोषण व हिंसा हा दैर्घित जीवनाचा भाग झाला आहे, असा एक अहवाल २०१५ मध्ये एका खी हिंसेविरोधी संस्थेने दिला होता. तेथील स्त्रियांच्या ककरव्यवसन पुरासा दलातील व्यक्तींकडूनच हे अशी जाणूक मिळते. छलीसगडमध्ये अशा किाचेक केमेस एकआवअराफर्ताही पोहचू शकलेल्या नाहीत.

आजकाल आपली एक प्रकार निलेव्यपणे घडते. पुरवी मानसिकतेतून रुढ झालेल्या सौंदर्याच्या साध्यात स्मरला बसण्याचा प्रवत्यात खी स्वतः एक वस्तू बनत चालली आहे. हे तिलाही कळत नाही. जाहिरातीमध्ये, चित्रपटात पण पदातीने स्त्रियांना करू

म्हणून दाखवण्यात येते, ती ही एक प्रकारची हिंसाच मानायला हवी. अर्थात, समाजातील मानसिकतेचा चिडचट हा चेहरा आहे, असे मानते तर हिंसेची मुखात या मानसिकतेतूनच होते, असा निष्कर्ष मिळतो. मात्र चाई होच सर्वांचे शत्रू असतो, हा तथ्यकरित विचार आता मागे घडताना दिवतो. हा एक चांगला बदलही आपल्याला याच समाजात पाहायला मिळतो.

मैत्रीका हा आजकाल रूढाच बघेच विचार बनला आहे. विरोधात समाज माध्यमांवरूनच टोलासंचा. त्यांची नैतिकता बसल्याबसली पदतली या 'नव्य काळात' खजेगी आहे; पण या 'मी कालेड' नैतिकतेच्या ठेकेदाराना आपल्याकडच्या प्रथांना बळी घडलेल्या स्त्रियांचे पाम देणारे शिक्षण मिळत नाही, हेच खरे. म्हणूनच हे समाज माध्यम एकाच वेळी स्त्रियांचा मुक्कपणे व्यक्ता होण्याची संघी देतो, आणि हा टोलासंचा टोकेचे लक्ष्य होण्याचीही या समाज माध्यमांचे जग आपली असले, तरी त्यावर घडणाऱ्या गोष्टी तिलायचाच हिंसा असतात. अधिनेत्रींना लक्ष्य करणं यांच्यासाठी खेपे गोष्ट झाली आहे. माग ती हल्लीबुद्धामध्ये नाव कमावणारी स्त्रियांक असून दे किंवा भारतीय महिला क्रिकेटची पुरा खोणडवारी नितासी राज. मला वाटां वाहून हे टोलासंचा देण गोष्टी साध्य करता असणेत. एक म्हणजे त्यांच्यासारख्या विचारसरणीच्या लोकांना बोलवला एक विचार देत असणे (चारन बोलल्यासारखे यांच्याकडे दुसरं नाव असणार) आणि दुसरे म्हणजे स्वतःला फुडकळ प्रसिद्धी मिळवून घेण्या होत असणे. खीने कते करडे घालते पहिले, त्यांची संस्कृती कोणती आहे? आदीचा न धांवता नैतिकतेचे हे तथ्यकरिता 'समे वाहक' संबंभित स्त्रियांवर गलिच्छ, त्यांच्या संस्कृतीचे वापाडे कायबारे पण फळते वार करतात. स्त्रियांचे असणे, बसणे, बोलणे, शिडडणे हे सर्व कते त्या चौकटीतलच असणे, असा त्यांचा अडहास असतो. पाचवा, पाळला करणे, गलिच्छ भाषेचा वापर, गुंडांगी, घेगीअरी, बदनारी या सर्व प्रकारच्या टुंगींमुळे स्त्रियांचा मानसिक त्रास वाढतो. स्त्रियांचे स्वातंत्र्याचा, सहभागचा, प्रायदुशीचा एकक हिावणे कधी थांबणार ?

आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आपण अनेक दिवस, आठवडे काही विशिष्ट गोष्टींसाठीची प्रतीके म्हणून साजरे करत असतो. १२ ऑगस्ट हा दिवस 'आंतरराष्ट्रीय युवा दिन' म्हणून २००० सालापासून 'युनायटेड नेशन्स' या जागतिक संस्थेच्या वतीने साजरा केला जातो. तरुणांच्या समस्यांवर जनजागृती निर्माण व्हावी, त्यासाठी आवश्यक ती घोरणे आखली जावीत, म्हणून या दिवसाला महत्त्व आहे. मुख्यत्वेकरून सांस्कृतिक व कायदेविषयक समस्यांवर प्रकाश टाकण्यासाठी या दिवसाच्या निमित्ताने युनायटेड नेशन्स दर वर्षी वेगवेगळे विषय थीम म्हणून ठरवते. या वर्षी

जन्ममत युवांची संख्या जास्त आहे, भारतात तर त्याची संख्या जास्तीचीच आहे. याचा उपयोग करायला हवा, देशाच्या अर्थव्यवस्थेला त्याचा फायदा करून घेता यायला हवा अशी ओरड किंवा असा विचार अनेकदा मांडला गेला आहे. परंतु प्रत्यक्षात त्यावर सरकारकडून किंवा व्यवस्थेकडून काम होताना दिसत नाही. आंतरराष्ट्रीय युवा दिनाच्या निमित्ताने दर वर्षी तरुणांच्या समस्या, त्यांचे कायदे याविषयी चर्चा होते. या वर्षीही तशी चर्चा झाली, मात्र यानिमित्ताने शिवाय-रोजगाराशी संबंधित आपल्या समस्यांचा ऊहापोह तरुणांइतने स्वतःच करायला हवा, त्यासाठी आपल्यासमोरच्या समस्या नेमक्या काय आहेत, हे त्यांनी जाणून घेणे, अग्यासपणे गरजेचे आहे.

सजग व्हा...!

'सामाईक शिक्षण' या विषयाचा ऊहापोह झाला. वेळी युवा या शब्दाची रूपरेखा ही ठरलेली असते, ज्या वयापर्यंत अनिवार्य शिक्षण संपते तेव्हापासून नोकरी मिळवण्यातच वय म्हणजे युवा. भारतात वेगवेगळ्या वर्षी युवा म्हणून गणताना वेगवेगळे वयोगट लक्षात घेतले जातात. एक वर्ष १३ ते ३३ तर दुसऱ्या वर्षी १५ ते २९ अशा प्रकारचे गट निश्चित केले जातात. सध्या जगातही एकूणच युवांची संख्या इतर वयातील लोकांपेक्षा जास्त आहे, भारतात तर त्याची संख्या जास्तीचीच आहे. याचा उपयोग करायला हवा, देशाच्या अर्थव्यवस्थेला त्याचा फायदा करून घेता यायला हवा अशी ओरड किंवा असा विचार अनेकदा मांडला गेला आहे. परंतु प्रत्यक्षात त्यावर सरकारकडून किंवा व्यवस्थेकडून काम होताना दिसत नाही. मात्र, यानिमित्ताने शिक्षण-रोजगाराशी संबंधित आपल्या समस्यांचा ऊहापोह तरुणांइतने करायला हवा, त्यासाठी आपल्यासमोरच्या समस्या नेमक्या काय आहेत, हे जाणून घेणेही तितकेच गरजेचे आहे.

'सामाईक शिक्षण' संकल्पनेचा विचार करताना आपली शिक्षणाची मानसिकता जिला स्वतःचा असा इतिहास आहे, जी नवनवीन घोरणांच्या कचाट्यात सापडून पार लयाला गेली आहे. त्यातून बाहेर पडून आपण फोफाट्यात जात आहोत. आज कंत्राटीकरणाचा जाळ भारताच्या प्रत्येक सरकारी संस्थेत घर करून आहे. एकीकडे आपण सर्वात जास्त तरुण मंडळी असणारा देश आहोत ही चांगली गोष्ट आहे म्हणून उर बडवून घेतो तर दुसरीकडे मुबलक प्रमाणात असलेल्या तरुणांइतना कंत्राटीकरणाचा रस्ता दाखवतो. अभियांत्रिकी, आरोग्य, बँकिंग, समाजकारण, राजकारण इत्यादी अनेक क्षेत्रांत काम करण्यासाठी शिक्षण घेतलेल्या तरुणांना कंत्राटी पद्धतीने तुटपुंजा पगारावर काम करावे लागते आहे, ही परिस्थिती गंभीर आहे. यावर आपण आपली

समस्या म्हणून बोललं पाहिजे. यावर बोलणे, प्रश्न विचारणे हे आपल्या अधिकारात आहे. सध्या 'डेमोग्राफिक डिव्हिडंट' ज्याला 'लोकसंख्या शास्त्रीय लाभांश' असं म्हणतात त्याचा फायदा कोणाला होतो आहे, याचा विचार व्हायला हवा. जर तो केला गेला तर ब्रेन ड्रेन वगैरे चर्चा करणे सोपे होईल.

आपण या देशाच्या व्यवस्थेतील चुका किंवा त्रुटी, सरकारला प्रश्न विचारण्याबरोबरच आपल्या अंतरंगातपण डोकावून पाहू या. आजची तरुणाई वेगवेगळ्या प्रकारे त्रस्त आहे. मानसिक तणाव, शालेय तसेच महाविद्यालयीन पाठ्यक्रमावर सामोरे जावे लागणाऱ्या स्पर्धा, त्यानंतर नोकरी मिळवण्यासाठी करावा लागणारा झगडा, आपल्या पसंतीचा जोडीदार निवडण्याचे नसलेले स्वातंत्र्य, निर्णय न घेता येणे, या सर्वांचे मूळ हे विचार न करण्यात आहे. अर्थात त्यामध्ये आपली शिक्षणपद्धती हातभार लावत आली आहे. शाळेच्या पुस्तकात धर्मनिरपेक्षता आणि सर्वधर्मसमभाव हे वाचलेलं तर असतं, पण अनुसूलेलं नसतं. उदाहरणार्थ, आपण मित्रमैत्रीणी निवडताना त्यांची जात, धर्म, रंग, लिंग पाहत नाही पण लग्न करण्याचा वेळी हे पाहिलेच जाते. त्यावर आपलं मत असणं आवश्यक आहे. विचार करणे हा नैसर्गिक हक्कच माणूस म्हणून आपण विसरलो आहोत का?, हा साधा प्रश्न आपल्याला अनेक गोष्टींच्या मुळापर्यंत नेतो. त्यामुळे बदल ही जर उक्रांत होण्याची नैसर्गिकता आहे तर त्या बदलाचे वाहक होण्यासाठी आपल्याला विचार करून व्यवस्थेला प्रश्न विचाले पाहिजेत. त्यासाठी त्याचा सखोल अभ्यास केला पाहिजे. आपल्यातीलच मोठा गट इतर हक्कांच्या सोबतच नैसर्गिक हक्कांचा म्हणजेच विचार करण्याचा वापर करत नाही हे स्पष्ट आहे.

आजची तरुणाई अगदीच सोशल आहे, पण हे

सोशलायजेशन बऱ्याच प्रमाणात आभासी आहे. आपण आपल्या भोवती उभासलेल्या या सोशल पिढीत आभासी जगाचं वास्तव आहेत. त्यांचा वापर अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यासाठी केला जाणे गरजेपेटी चांगलेच आहे. पण त्याचा वापर करून आपल्या विचार करण्याच्या पद्धतीवर नियंत्रण ठेवले जात असेल असा विचार केला जातो का? अमुक एक गोष्ट तार्किक बुद्धीने विचार केलेली आहे का? बहुमतचा आणि नैतिक मूल्यांचा संबंध असतोच असं नाही. बहुमत असं म्हणतं आहे म्हणून आपण हा विचार स्वीकारावा की स्वतः त्यावर विचार करून स्वीकारावा हे सध्याच्या कॉर्ट्सअप युनिव्हर्सिटीच्या युगात आपण करणे गरजेचे आहे. डेविल्स मेजरीटीचा भाग व्हायचे की संवादी व्हायचे हे आपण ठरवायचे आहे. सध्या नव्याने उदयाला येणाऱ्या या युनिव्हर्सिटीमधून प्रसारित करण्यात येत असलेले हे मेसेज आपली दिशाभूल तर नाही करत ना? किंवा हे खरं आहे का याचा पडताळ आपण करतो का? सण-उत्सव, संस्कृतीचे रक्षण करण्यासाठी आपण पर्यावरण पुरकता विचारत घेतली आहे का? मुळत संस्कृती ही बदलत जाणारी किंवा बदलत आलेली गोष्ट आहे हे आपल्याला पटतंय का? संस्कृतीचे पर्यावरणाचे रक्षक बनायचे की काहीही करायचं ते फक्त सामाजिक स्थळांवर दिसण्यासाठी? आपला वापर केला जातो आहे का, आपण अभ्यासू आणि निर्णयक्षम नाही याचा गैरफायदा कोणा दुसऱ्याला आपण नकळतपणे करून देत आहोत का हे सर्वच प्रश्न आजच्या तरुणांइतने विचार करण्यासारखे आहेत.

सोशल मीडियावर होणारे ट्रेलिंग, शेअरिंग हे प्रकार आपण थांबवू शकतो. सामाजिकीकरणाच्या बदलत्या काळात तार्किक विकासामुळे दोन पिढ्यांतील अंतर कमी झालं आहे हे खरं पण तेही तेवढंच आभासी आहे, त्याला ना संवादाची जोड ना विचारांची. मग

आपली संस्कृती पुढे जावी यासाठीचा अट्टहास करवाच लागणार, नाही का? आपल्याला आपल्या हक्कांची माहिती नसणे हीसुद्धा एक समस्या आहे ती अर्थात फक्त तरुणांच्या बाबतीत नाही तर सर्वांच्याच बाबतीत लागू होते. पण त्या समस्येवरील चर्चा आपल्या हक्कांच्या बाबतीतील जागरूकता दूर करू शकते. तसेच यामुळे आपल्याला माहिती नसताना केवळ कोणीही कॉर्ट्सअपवर एक मेसेज पाठवला तर तो आधार मानून आपण आपली कृती करणार नाही. तसेच आपल्यामुळे इतरांना त्रास होणार नाही, याचीही दक्षता आपण घ्यायला हवी.

सध्या रस्त्यावर सार्वजनिक ठिकाणी होणारे झुंडबळी हे अमानवी व असंविधानिक कृत्य असून ते निषेध व्यक्त करण्याजोगे आहेत. आपल्याच वयाच्या तरुण जोड्यांच्या त्यांच्याच आपलेपटांकडून हत्या केल्या जातात तेव्हा आपला समाज घडवण्यासाठी आपण पुढे आलेच पाहिजे. आपल्याकडे मागील अनेक वर्षांत सन्मान हत्यांच्या नावाखाली तरुणांच्या हक्कांचा खून केला जातो आहे. त्यामुळे आपले हक्क माहिती असणे आवश्यक आहे. 'किस ऑफ लव्ह' नावाची एक चळवळ काही वर्षांपूर्वी सुरू झाली आणि त्यावर सुप्रीम कोर्टाने सार्वजनिक ठिकाणी किस करणे गुन्हा किंवा चुकीचे नाही हे आपल्या निर्णयातून सांगितले. त्या वेळी त्यावर चर्चा झाली. संविधानावर आधारित पडताळण्यावरून हा निर्णय देण्यात आला. अशा पद्धतीने तरुणांइतना अनेक गोष्टींसाठी कायदेशीर झगडा सुरू ठेवावा लागणार आहे.

खरं तर जोडीदार निवडणं ही फारच वैयक्तिक गोष्ट आहे. पण आपण समाज म्हणून त्याचंही सामाजिकीकरण केलं आहे आणि त्याचं वैयक्तिकीकरण करणंही आपल्याच हातात आहे. समाजाचं उन्नयन होण्यामध्ये आपला तरुण म्हणून मोठा वाटा असतो. त्यासाठी आपल्या प्रश्नांची जाण असायला हवी, त्याचा एक आपला अभ्यास असणं आवश्यक आहे. आपल्याकडे दोन व्यक्ती मग त्या वेगळ्या अंगाच्या, रंगाच्या, धर्माच्या, जातीच्या, असूनही एकमेकांवर प्रेम करू शकतात ही कल्पना अशाच पद्धतीने घेतली जात नाही. ज्यासाठी आपल्याकडे कायदे आहेत. स्पेशल मॅरिज अॅक्टनुसार दोन (पान २ वर)

संवाद

अन्नपूर्णा परिवाराचे त्रैमासिक

ऑगस्ट २०२०

कोरोनाच्या

योद्ध्यांना सलाम!!

अनुक्रमणिका

संपादकीय

जग : कोरोनापूर्वीचे - नंतरचे

- सुरेश धोपेश्वरकर

- * संपादकीय - सुरेश धोपेश्वरकर
- * अन्नपूर्णा परिवारतर्फे कोरोनाकाळात केलेले मदत कार्य - अंजली पाटील
- * सकल मानवी समाजासाठी जागे होऊ - संदीप बर्वे
- * परिस्थिती इथे हरते... - चेतन वाघ
- * माणुसकी जिवंत आहे - नाजूका सावंत
- * आवास, रोजगार आणि नियोजन कुणासाठी? - राजू वंजारे
- * आरोग्य आणि लिंगभाव - साधना नातू
- * कोरोना महामारी व आमचं जगणं - सभासद, कर्मचारी आणि मुले यांचे अनुभव

संपादकीय मंडळ

- डॉ. मेधा पुरव-सामंत
- कॉ. सुरेश धोपेश्वरकर
- आनंद मेणसे
- वृषाली मगदूम
- अंजली पाटील
- बाळासाहेब पिसाळ

पत्ता : अन्नपूर्णा परिवार, सेक्टर १९ ई प्लॉट नं १८, कोपरी गाव, वाशी, नवी मुंबई.

e-mail :

ammco-ordinatormumbai@annapurnapariwar.org

Website : www.annapurnapariwar.org

किंडल आवृत्ती वरील संकेत स्थळावर उपलब्ध आहे.

फोन : ०२२-२७८४५६१७

कोरोनापूर्वीची जगरहाटी आपल्या सगळ्यांच्या अंगवळणी पडली होती. सकाळी उठून तोंड धुऊन, आंघोळ करून, न्याहारी करून कामधंद्यास लागावयाचे, मुले-मुली शाळा-कॉलेजांत जात. मोठी माणसे नोकरीधंद्यास जात. संध्याकाळी शाळा-कॉलेजमधून मुले आणि मोठी माणसे नोकरीधंद्यावरून परत येत. येताना भाजी, फळे घेऊन येत. २४ मार्च २०२० पासून कोरोनामुळे झालेल्या टाळेबंदीमुळे आपल्या जीवनाची ही घडी विस्कटली आहे.

माणूस चंद्रावर गेला, मंगळावर यान पाठवत आहे पण कोरोना १९ - कोविडसमोर हतबल झाल्याचे दारुण चित्र आहे.

संपूर्ण जगात ५ ऑगस्ट अखेर या महामारीत एकूण १ कोटी ९० लाख माणसे बाधित आहेत आणि ७ लाख १३ हजार माणसे मरण पावली आहेत. आपल्या देशात एकूण १९ लाख ६४ हजार कोरोनाबाधित आहेत. ४०,६९९ इतके मृत्यू पावलेले आहेत. आपल्या मुंबईत १,२०,०६५ पुणे १,०६,००० इतकी माणसे बाधित आहेत.

पोलिओ होऊ नये म्हणून माणसाने लस शोधली आहे. लसीकरणाची व्यवस्था महानगरपालिकेतर्फे अगदी वस्ती पातळीपर्यंत नेली जाते. कोरोनावर लस सापडल्यानंतर लसीकरण असेच वशीपातळीपर्यंत न्यावे लागेल. अन्नपूर्णांच्या सभासदांना त्याकरिता सजग आणि सक्रिय राहावे लागेल.

या अंकात कोरोना काळात आपल्या सभासदांना, त्यांच्या मुलामुलींना जे अनुभव आले ते त्यांच्याच शब्दांत आम्ही या 'संवाद'च्या अंकात छापले आहेत.

आपल्या अन्नपूर्णासारख्या ज्या सर्व जाती धर्माच्या लोकांना एकत्र करून कष्टकरी समाजाची प्रगती व्हावी, म्हणून प्रयत्न करतात, त्या संघटनांनी या कोरोना काळात एकत्र येऊन समाजातील कष्टकरी गरजूंना मदत केली, त्याचे अनुभवसुद्धा या अंकात प्रसिद्ध केले आहेत.

माणुसकी जिवंत आहे

■ नाजूका सावंत

मुंबई शहर घड्याळ्याच्या काट्यावर चालतं. हे शहर कधी झोपत नाही असं म्हणतात. पण 'कोरोना'मुळे हे शहर केवळ थांबलंच नाही तर मरणासन्न अवस्थेत जातंय की काय असं वाटू लागलं, कारण या शहराचं हृदय धडधडत ठेवणाऱ्या मजुराने जीवाच्या भीतीने शहर सोडलं आणि जे मागे राहिले त्यांना आपल्या रोजीरोटीची समस्या भेडसावू लागली. 'कोरोना'चा फटका सर्वांनाच बसला असला तरी वेगवेगळ्या स्तरांतील लोकांसाठी त्याची तीव्रता नक्कीच वेगळी होती. 'कोरोना'मुळे ठप्प झालेल्या जगाचा सर्वात मोठा फटका बसला तो मजुरांना. कारण रोज कमवायचं आणि खायचं, अशी तारेवरची कसरत तो जगत असतो.

'कोरोना'चा आघात झाला तरी माणुसकी जिवंत असल्याचा प्रत्यय या काळात आला. अनेकांनी जमेल त्याला आणि जमेल त्या पद्धतीने मदत केली. सरकारसोबतच व्यक्ती आणि संस्थाही मदतीला धावून आल्या. गेली तीन दशके लहान मुलीसोबत काम करणाऱ्या अंधेरीस्थित 'वाचा' या स्वयंसेवी संस्थेनेही पुढाकार घेऊन दर पंधरा दिवसांसाठी दोन वेळेला भरपेट जेवता येईल एवढ्या धान्याचे वाटप संस्थेशी जोडलेल्या मुलींना करण्यात आले. यामध्ये गव्हाचे पीठ, तांदूळ, तेल, डाळी, कडधान्ये, कांदे-बटाटे, साबण आणि मुख्य म्हणजे सॅनिटरी नॅपकिनसचा समावेश होता. मुंबईतील मालाडपासून ते इंदिरानगरपर्यंत एकूण बारा वस्त्या तर कल्याण डोंबिवली महापालिकेतील पत्रीपूल, गोलवली, पिसावली, आनंदवाडी अशा सहा वस्त्यांमध्ये 'वाचा' संस्थेचे काम सुरू आहे. एकूण सुमारे १५०० मुलींच्या ८३० कुटुंबांना यावेळी धान्यवाटप करण्यात आले. प्रत्येक फेरीमध्ये

सुमारे पाच हजार लोकांपेक्षा अधिक लोकांपर्यंत पोहोचण्यात वाचा संस्थेचा हातभार लागला आहे. तसेच त्यांच्या शिक्षणासाठी लागणारी वह्या पुस्तके इत्यादी पुरवण्यात येत आहे.

'वाचा' संस्थेने गेल्या तीन महिन्यांमध्ये धान्यवाटपाच्या तब्बल सहा फेऱ्या केल्या आहेत. धान्यवाटपासाठी संस्थेचे कार्य असलेल्या वस्तीमधील कमीतकमी दरात शिधा उपलब्ध करून देणारे दुकानदार शोधण्यात आले. त्यांनी दिलेल्या किमतीवरून वस्तीसाठी एक किट तयार करण्यात आले. ते किट्स वाटण्यासाठी 'वाचा' संस्थेच्याच सदर वस्तीतील वाचा युथ मुलीमुलांनी स्वयंसेवक म्हणून श्रमदान केले. त्यासाठी त्यांनी दरवेळी एकमेकांमध्ये अंतर राहिल आणि प्रत्येक जण पीपीई किट वापरून स्वतःला आणि इतरांना 'कोरोना'चा संसर्ग होणार नाही, याची काळजी घेतली.

'अन्न ही आपली मूलभूत गरज आहे आणि जर तीच गरज भागत नसेल तर आपण आपल्या मुलींना कितीही सक्षम बनवले त्याचा उपयोग होणार नाही', असं 'वाचा'ला वाटतं. सध्या लॉकडाऊनमुळे सर्व मुलींचे पालक कामाला जात नाहीत. त्यामुळे त्यांच्या घरात अन्नधान्य येण्याचे सर्व मार्ग बंद आहेत, अशावेळी दर १५ दिवसांनी 'वाचा' संस्थेने वस्त्यांवर धान्य वाटप केले.

'लॉकडाऊन'च्या संपूर्ण काळात 'वाचा'ने आपल्या मुली आणि त्यांचा परिवार यांच्याशी नियमितपणे संवाद साधत त्यांचे खऱ्या अर्थाने पालकत्व घेतले असे म्हणता येईल. त्यासाठी अनेक मुली आणि त्यांच्या पालकांनी 'वाचा' संस्थेचे आभार मानले आहेत. 'वाचा' संस्थेच्या मालवणी वस्तीतील रागिणी राप्ते (१७) म्हणते,

[Quiz](#)[प्रीमियम](#)[Exam Alert Plus](#)[मनोज जरांगे पाटील](#)

(संग्रहित छायाचित्र)

नाजुका सावंत

आषाढ संपत आला आणि श्रावण सुरु झाला की एकाच वेळी निसर्गाची दोन्ही रूपं पाहायला मिळतात. ऊनपावसाचा खेळ काहींना निसर्गाकडे आकर्षित करतो. मग त्यासाठी गड-किल्ले-रान, वन सफारी इत्यादींची आखणी केली जाते. महाराष्ट्रातील जंगलं, गडकिल्ले सर केल्यावर तरुणाईची पावले महाराष्ट्राबाहेरच्या वाटा शोधताना दिसतात. काही ट्रेकर्सशी बोलून देशभरातील वेगळ्या ट्रेक्सचा घेतलेला धांडोळा..